

Лазько Рыгор Рыгоровіч

Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны (Гомель, Беларусь)

УСЕБЕЛАРУСКІ З'ЕЗД 1917 Г.: АДМОВІЩА АД НЕНАВУКОВЫХ ШТАМПАЎ У ЯГО ТРАКТОЎЦЫ

Гісторыя Усебеларускага з'езда 1917 г. выдатна ілюструе адну істотную ўласцівасць гістарычнага працэсу: здольнасць Яе Вялікасці Гісторыі іранізаваць над сваімі занадта даверлівымі і павярхоўнымі служкамі. Здавалася б, сюжэт адносна невялікі, храналагічна абмежаваны, а колькі ўжо створана вакол яго моўных штампаў, якія моцна спрашчаюць гэту складаную і важную гістарычную падзею, колькі нічым не абгрунтаваных спекуляцыйных заключэнняў! Вось і пасмейваецца Гісторыя: напісана на гэтую тэму ўжо шмат, а ведаў прыбаўляецца мала. Прычыны гэтай з'явы розныя, хоць пераважае інерцыя мыслення, няздольнасць, а то і нежаданне асобных аўтараў пераадолець уплывы аўтарытэтаў, якія ў свой час не мелі магчымасці сысці з пракрустава ложка ленінска-сталінскай ідэалогіі. Сярод існуючых штампаў назавём найбольш растыражываваныя. Гэта прыняцце без спробы выяўлення прычын факту выбару ленінскім Саўнаркамам у якасці свайго партнёра ў правадзенні палітыкі адносна Беларусі на пачатку снежня 1917 г. Беларускага абласнога камітэта пры Ўсерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў (БАК) — толькі што створанай тады, мала каму вядомай нацыянальнай арганізацыі; гэта і прыпісванне даследчыкамі, следам за асобнымі мемуарыстамі, Саўнаркаму Заходняй вобласці і фронту самастойнай ролі ў разгоне Усебеларускага з'езда без уліку існаваўшай адміністрацыйнай субардынацыі і прынцыпу дэмакратычнага цэнтралізму, які вызначаў арганізацыйную будову бальшавіцкай партыі Але найбольш вульгарны з гэтых штампаў, генетычна праросшы з ідэалагічнай барацьбы супраць «буржуазнага нацыяналізму» — гэта сцвярдженне аб тым, што «народ не падтрымаў» Усебеларускі з'езд, сцвярдженне, якое яго сённяшнія прыхільнікі прыводзяць без спасылкі хоць бы на якую-небудзь гістарычную крыніцу. У тэзіснай форме правадзём разгляд названых штампаў [1—4].

Найперш нам неабходна прыняць да ўвагі, што ленінскі Саўнаркам прымаў рашэнне аб падтрымцы Усебеларускага з'езда пад ціскам даволі нялёгкіх для бальшавікоў палітычных абставін. Якраз у час, калі ў Мінску разгарнулася падрыхтоўка Усебеларускага з'езда, імі была ўсвядомлена пагроза страты ўлады дэмакратычным шляхам, у выніку рашэння Устаноўчага сходу, выбары ў які яны прайгралі. Хоць сумарныя вынікі выбараў па акругах Заходняй вобласці і фронту былі станоўчыя для бальшавікоў (звыш 50 прац. галасоў за іх спіскі), але і яны не давалі падстаў для аптымізму. Справа ў тым, што бальшавікі прайгралі выбары ў буйных прамысловых і адміністрацыйных цэнтрах Беларусі — у Мінску і ў Магілёўскай выбарчай акрузе. Заклапочанасць ленінскага Саўнаркама выклікаў таксама развал дэмаралізаванага Заходняга фронту, салдацкія масы якога да таго часу былі галоўнай апорай бальшавікоў у краі. Гэта сітуацыя штурхала бальшавікоў да палітычнага мезальянса, які ў нацыя-

нальных раёнах мог быць рэалізаваны ў форме саюза з нацыянальнымі рухамі.

Важна падкрэсліць, што ў Беларусі «мезальянс» быў рэалізаваны ў сітуацыі, якая стварала для ленінскага Саўнаркама магчымасць выбару партнёра — Вялікай Беларускай Рады (ВБР) або БАК. Прадстаўнікі абедзвюх арганізацый пасля абвяшчэння аб скліканні Усебеларускага з'езда хадзілі па саўнаркамаўскіх кабінетах з грашовымі просьбамі, ствараючы для Саўнаркама выгадную для яго сітуацыю. Маючы магчымасць выбіраць, Саўнаркам выбраў БАК як свайго партнёра ў беларускай палітыцы, хоць, як паказалі падзеі, на непрацяглы час. На погляд бальшавіцкіх кіраўнікоў, Камітэт быў бліжэй звязаны з сялянскімі арганізацыямі ў Беларусі, меў больш памяркоўную ў параўнанні з ВБР нацыянальную праграму. Так, у сваёй дэкларацыі ад 17 лістапада БАК моцна акцэнтаваў сваё імкненне ратаваць Расію «як магутную і незалежную дзяржаву» шляхам выдзялення ў ёй аўтаномных абласцей, якія будуць знаходзіцца ў федэратыўных адносінах паміж сабой. Гэта ідэя поўнаасцю адпавядала поглядам кіраўніка Наркамнаца Сталіна на дзяржаўнае ўладкаванне савецкай Расіі.

Акт выбару быў зафіксаваны на пасяджэнні Саўнаркама 2 снежня 1917 г., дзе сярод іншых быў абмеркаваны «Даклад т. Сталіна аб Беларускай радзе і аб неабходнасці фінансавай дапамогі Беларускаму абласному камітэту». Такім чынам, у адной звязцы фактычна разглядаліся два пытанні, што падкрэслівала сітуацыю выбару. У выніку БАК атрымаў грошы і тэхнічную падтрымку, а ВБР — не. Гэты выбар быў зроблены з улікам усяго беларускага і нават шырэй — агульнарасійскага нацыянальна-палітычнага кантэксту.

Дасягнутае пагадненне ў шасці пунктах было выкладзена ў публікацыі «Известий» 6 снежня. Дакумент нацэляваў БАК на супрацоўніцтва з Абласным выканаўчым камітэтам саветаў Заходняй вобласці і фронту — Аблвыканзахам. Адным з вынікаў гэтага супрацоўніцтва з пункту гледжання Саўнаркама павінна было стаць стварэнне на Усебеларускім з'ездзе агульнабеларускага («краёвага») савета рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў, што азначала б рашэнне ў Беларусі той задачы, якая ў расійскім маштабе была часткова вырашана 15 лістапада. У гэты дзень у выніку пагаднення Надзвычайнага сялянскага з'езда і ВЦВК саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў быў створаны агульны ВЦВК саветаў, што было крокам да аб'яднання ўсёй сістэмы саветаў пад кантролем бальшавікоў. Мы гаворым, што ў Петраградзе гэта задача была вырашана часткова, бо паклала пачатак адрыву ад партыі расійскіх сацыялістаў-рэвалюцыянераў і перацягвання на бок бальшавікоў левага крыла гэтай партыі, а тым самым і пачатак падпарадкавання ім арганізаванага сялянскага руху. Яго раскол завяршыўся праз некалькі тыдняў на чарговым сялянскім з'ездзе. Але частка сялянскіх саветаў Расіі захавала сваю прыхільнасць правам эсэрам, не ўзяўшым на душу грэх супрацоўніцтва з партыяй, здзейсніўшай 25 кастрычніка дзяржаўны пераварот, і найўна спадзяваўшымся ўзяць рэванш на Устаноўчым сходзе. Пагадненне з БАК давала ленінскаму Саўнаркаму шанс пазбегнуць такога расколу сялянства ў Беларусі і ўстанавіць палітычны кантроль над ім у цэлым ужо ў бліжэйшы час, на Усебеларускім з'ездзе. Нездарма «Известия», друкуючы паведамленне аб дасягнутым з БАК пагадненні, падкрэслівала, што гэты камітэт уяўляе

сабой «чыста сялянскую арганізацыю, якая стаіць на грунце канфіскацыі памешчыцкіх зямель і прызнання савецкай улады ў цэнтры і на месцах». А беларускі з'езд быў прадстаўлены газетай як з'езд «сялянскіх дэпутатаў», які склікаецца «дзеля ўмацавання савецкай улады ў Беларусі».

Выбраўшы БАК як свайго партнёра ў беларускай палітыцы, Саўнаркам спадзяваўся, што менавіта ён павядзе за сабой з'езд і дазволіць рэалізаваць у Беларусі сцэнарый «растварэння» нацыянальных арганізацый у сістэме саветаў, а ў выніку і падпарадкаваць іх. Гэта быў такі ж самы сцэнарый, які бальшавіцкае кіраўніцтва спрабавала рэалізаваць ва Украіне. Аднак там ён праваліўся якраз у тыя дні, калі «Известия» друкавалі сваё паведамленне аб пагадненні з БАК, а ў Мінск пачалі з'язджацца дэлегаты Усебеларускага з'езда. Правал бальшавіцкай палітыкі ў Украіне стварыў новую сітуацыю і ў беларускай палітыцы ленінскага ўрада. У гэтай сітуацыі ён быў вымушаны адмовіцца і ад беларускага варыянта сцэнарыя «растварэння», не чакаючы, калі ён будзе адкінуты волевыяўленнем прадстаўнікоў беларускага народа. Пасля настойлівых, але няўдалых спробаў «спакушэння» левага крыла з'езда ён быў разгаганы.

Пытанне аб разгоне з'езда таксама не стасуецца з распаўсюджаным штампаваным адказам на яго як аб выніку рашэння Саўнаркама Заходняй вобласці і фронту. Вывучэння крыніц прыводзіць да высновы, што разгон быў звязаны з канфліктам ленінскага Саўнаркама з Украінскай Народнай Рэспублікай (УНР), і толькі ў гэтай сувязі ён набывае рацыянальнае вымярэнне. 3 снежня Саўнаркам адным і тым жа дакументам прызнаў УНР і выставіў ёй ультыматум, у якім пагражаў «без усялякіх ваганняў» аб'явіць вайну ёй, калі яна на працягу 48 гадзін не прыме наступныя патрабаванні: не здымаць украінізаваныя часці войск з фронту; не прапусіць без згоды Вярхоўнага Галоўнакамандуючага праз сваю тэрыторыю вайсковыя часці на Дон, на Урал; даць згоду садзейнічаць барацьбе з контррэвалюцыяй на Доне і спыніць раззбройванне савецкіх часцей ва Украіне. 4 снежня ультыматум быў накіраваны Радзе. На наступны дзень Саўнаркам разгледзеў адказ на яго, прызнаў яго нездавальняючым і вырашыў, што Рада знаходзіцца ў стане вайны з Савецкай Расіяй. У гэты ж дзень Саўнаркам прызначаў наркама Ул. Антонава-Аўсеенку арганізатарам узброенай барацьбы супраць Рады.

У абстаноўцы расійска-украінскага канфлікту тэрыторыя Беларусі пераўтварылася ў важны плацдарм мабілізацыі і перамяшчэння сіл для барацьбы супраць украінскай Рады. Пасля размовы з Леніным Антонаў-Аўсеенка тэрмінова выехаў у Магілёў, дзе 7 снежня правёў нараду з кіраўнікамі Стаўкі і камандуючымі франтамі, на якой быў выпрацаваны план аперацыі. На гэтай нарадзе Мяснікоў адыграў выдатную ролю як галоўнакамандуючы Заходнім фронтам. Пазней гэта адзначыў Антонаў-Аўсеенка: «У Стаўцы дамовіўся з Мясніковым, — пісаў ён — што той выдзеліць адпаведныя сілы на гомельска-бахмачскі напрамак». Гэта азначала — у раён Харкава, куды з Кіева адправіліся мясцовыя бальшавікі, каб стварыць там савецкі прарасійскі ўрад.

Адным з вынікаў нарады ў Стаўцы быў загад Глаўкаверха, у якім ён абвінаваціў Радз у пераходзе на бок контррэвалюцыі і на гэтай падставе заклікаў «братоў-украінцаў» скінуць яе. Адначасова ён загадаў спыніць украінізацыю вайсковых часцей, а тым, якія ўжо украінізаваліся,

прадставіць на выбар: прызнаць уладу петраградскага Саўнаркама, адправіцца на фронт, або раззброіцца. Гэты ж ультыматум быў пастаўлены і ўсім існуючым у войску украінскім радам, якія падлягалі арышту, калі б адмовіліся прыняць яго.

Такім чынам, рашэнне савецкага ўрада аб пераходзе да барацьбы з Украінскай Радай, падтрыманае рашэннямі Стаўкі, мела значэнне агульнага, а не толькі антыўкраінскага павароту ў яго нацыянальнай палітыцы. Таму следам за сваім «антырадаўскім» загадам Крыленка выдаў дапаўненне да загаду № 12 ад 23 лістапада, у якім, спасылаючыся на дзеянні Рады, прыпыніў прадугледжаны тым загадам агульны працэс выдзялення нацыянальных часцей і забараніў нацыянальныя з'езды ў прыфрантавой паласе. Праўда, кіраўнікі Заходняй вобласці і фронту не адважыліся даць гэтаму загаду зваротны ход і Усебеларускі з'езд працягваў працаваць. Але «дамоклаў меч» над ім быў занесены.

Вяртаючыся з нарады ў Стаўцы, Мяснікоў адправіў у Саўнаркам Заходняй вобласці і фронту тэлеграму, у якой патрабаваў прыняць рашучыя меры супраць франтавой і іншых украінскіх рад, устанавіць нагляд над штабам польскага корпуса, спыніць арганізацыю нацыянальных палкоў і г. д. Змест гэтай тэлеграмы даўно вядомы даследчыкам па тэксту экстранна прынятай у яе духу пастановы Саўнаркама і прэзідыума Аблвыканзаха (хоць і датаванай публікатарамі памылкова). Мяркуем, што ў гэты ж час Мяснікоў адправіў з Магілёва яшчэ адну тэлеграму, вядомую толькі з газетнай публікацыі 1918 г., да нядаўняга часу недаступнай большасці гісторыкаў. Гэта была яго тэлеграма начальніку штаба Заходняга фронту па палітычнай частцы і начальніку Мінскага гарнізона П. М. Палукараву аб пазіцыі, якую належала заняць адносна Усебеларускага з'езда. Працітуем яе поўнасцю на рускай мове, маючы на ўвазе сэнсавыя разыходжанні адных і тых жа слоў у рускай і беларускай мовах. «Телеграмма. Западофронт. Полукарову. Сообщите товарищам, чтобы на съезде белоруссов Рады (відаць, «белорусской» — Р. Л.) они произвели переворот умов, раскол и выяснили буржуазность её. Это требуется. Главкозап Мясников».

Змест тэлеграмы дазваляе зразумець, што яе аўтар у момант яе падачы знаходзіўся пад свежым уражаннем ацэнкі ўкраінскай Рады, прагучаўшай на нарадзе ў Стаўцы, як арганізацыі буржуазнай, контррэвалюцыйнай. Для яго было ясна, што такой з'яўляецца і беларуская Рада, хоць яна яшчэ не выявіла гэтай сваёй сутнасці, вось таму і патрэбна было яе выкрыць. Пазней у такім выкрыцці ўжо не было неабходнасці, бо адхіліўшы кампрамісныя прапановы Саўнаркама ад 12 снежня, Вялікая Беларуская Рада, усё кіраўніцтва з'езда, і нават яго левая крыло поўнасцю «выяснілі» сваю «буржуазнасць». Гэты сэнс тэлеграмы Мяснікова Палукараву дазваляе датаваць яе вярчэннем часам 7 снежня, а першым яе вынікам, відаць, быў арышт у Мінску членаў украінскага франтавага камітэта, аб якім падымалася пытанне на Усебеларускім з'ездзе падчас выступлення Берсана.

Пасля вяртання Мяснікова са Стаўкі ў Мінск на працягу некалькіх дзён якраз і разгортваецца ліхаманкавая работа Саўнаркама, накіраваная на забеспячэнне перавароту ў свядомасці удзельнікаў з'езда («переворот умов») і дасягненне яго расколу. У святле вынікаў нарады ў Стаўцы з удзелам Мяснікова новае значэнне набывае дзейнасць на з'ездзе «ўрадавага камісара» Усцінава,

аб якой ён напісаў сам у розны час і ў розных варыянтах. У фальсіфікатарскім па змесце артыкуле, які быў апублікаваны ў «Советской правде» праз некалькі дзён пасля разгону Усебеларускага з'езда, побач з кпінамі на адрас з'езда ён прыводзіць і рацыянальную інфармацыю. Усцінаў апавядае пра тое, як, нацяпеўшыся пакут, стараючыся атрымаць мандат на з'езд, у чарговы раз пайшоў у яго мандатную камісію на плошчу Свабоды з пытаннем: «Буду я дапушчаны на з'езд ці не, бо мне неабходна было тады аб'явіць з'езду толькі што атрыманае распараджэнне Стаўкі». Якое? Аб гэтым Усцінаў напісаў толькі праз некалькі дзесяцігоддзяў для юбілейнага зборніка мемуараў. Аднак важнейшы раздзел яго ўспамінаў у зборнік не трапіў, затое яны захаваліся ў поўным выглядзе ў архіве. Усцінаў пісаў, што атрымаў ад Саўнаркама «тры мандаты: 1) пасведчанне, што я з'яўляюся ўрадавым камісарам; 2) загад зняць з парадку дня з'езда пытанне аб арганізацыі нацыянальнага войска; 3) загад аб закрыцці з'езда, калі пытанне аб войску не будзе знята з абмеркавання» [3, с. 8].

Супаставіўшы сведчанні Усцінава з вынікамі нарады ў Стаўцы, прыходзім да адназначнай высновы аб тым, што прынцыповае рашэнне аб роспуску Усебеларускага з'езда было прынята бальшавіцкімі ўладамі Заходняй вобласці і фронту ўжо ў перыяд з 8 па 11 снежня, яшчэ да чарговага ад'езду Мяснікова ў Стаўку 12 снежня. Пры такім разуменні сітуацыі ўстае на сваё месца і настойлівае сцвярджэнне Кнорына ад 1925 г. што менавіта Мяснікоў спыніў існаваўшыя сярод бальшавіцкіх кіраўнікоў Заходняй вобласці і фронту ваганні наконт неабходнасці разгону Усебеларускага з'езда. Але рэалізавана гэта рашэнне было амаль што праз тыдзень, калі канчаткова высветліўся правал намаганняў раскалоць з'езд і быў здабыты праект яго рэзалюцыі. Хоць з'езд і выказваўся ў ёй за савецкую форму ўлады ў Беларусі, але за беларускія саветы, а створаныя бальшавікамі не прызнаваў.

На карысць нашага сцвярджэння гавораць і некаторыя іншыя факты, у тым ліку і меркаванні асобных удзельнікаў з'езда аб тым, што «за спінай Ландара стаяў Мяснікоў», калі прымалася рашэнне аб яго роспуску. Зразумела, гэта не самы важкі аргумент. Але вось факт адсутнасці Мяснікова ў Мінску напярэдадні і ў момант разгону Усебеларускага з'езда непераканаўчым аргументам нельга назваць. Ужо 11 снежня (верагодна, ўвечары) бальшавіцкая фракцыя Аблвыканзаха абмяркоўвала пытанне аб выбары намесніка камандуючага Заходнім фронтам без яго ўдзелу, бо Мяснікоў тэрмінова выязджаў у Стаўку. А 12 снежня ён ужо выдаў загад аб сваім уступленні «з гэтага чысла» ў часовае выкананне абавязкаў Вярхоўнага Галоўнакамандуючага, і выконваў іх да 21 снежня ўключна. Дык як жа ён мог «стаяць за спінай Ландара,» гэта значыць, вызначаць рашэнне Саўнаркама, не будучы ў Мінску? Праўда, магчыма дапусціць, што Мяснікоў на кароткі час вяртаўся ў Мінск, каб увечары 17 снежня прыняць удзел у пасяджэнні, на якім было вырашана разagnaць Усебеларускі з'езд. Мы нямала часу страцілі на тое, каб выясніць наяўнасць такой магчымасці і, самае галоўнае, самога факта яго знаходжання ў Мінску на нейкім пасяджэнні, аб якім гаварыў Кнорын. Аднак ні адзін з вядомых нам дакументаў не фіксуе яго ад'езду з Магілёва раней 21 снежня нават на самы кароткі час.

Несумненна, аднак, што нават знаходзячыся ў Магілёве, Мяснікоў працягваў уплываць на палітыку мінскіх бальшавіцкіх уладаў. Такую магчымасць яму стварала яго імклівае набліжэнне да самага цэнтру савецкай

улады, наяўнасць адпаведна са службовай пасадай пастаяннай сувязі з урадам і з абласнымі ўладамі, і ўсё гэта ў той час, калі савецкія войскі сцягваліся ў раён Харкава і рыхтаваліся да наступлення на Украінскую Народную Рэспубліку пад сцягам спешна створанага там украінскага савецкага ўрада. Гэта наступленне на Кіеў было не толькі вайсковым, але і палітычным, яно адлюстроўвала карэнную перамену метадаў нацыянальнай палітыкі.

У гэтай сувязі варта звярнуць увагу на іншыя падзеі, якія папярэднічалі перадачы Крыленкам вярхоўнага камандавання Мяснікову. Першая з іх — гэта размова Крыленкі па прамым провадзе з Саўнаркамам 11 снежня, у якой ён прадставіў Леніну інфармацыю па шэрагу пытанняў, у прыватнасці, далажыў аб ходзе аперацый супраць Украінскай Цэнтральнай Рады. У кантэксте нашай тэмы важна адзначыць два аспекты размовы. Першы: Саўнаркам адобрыў рашэнне Крыленкі аб прыпыненні фарміравання на фронце нацыянальных часцей. Другі: Ленін патрабаваў прыняць самыя энергічныя меры, каб як можна хутчэй адправіць у раён Харкава «паболей цалкам надзейных войск, не спыняючыся пры гэтым ні перад якімі перашкодамі». Ён жа даў згоду на прыезд Крыленкі ў Саўнаркам для вуснага даклада, але запатрабаваў перад ад'ездам перадаць яго рэспараджэнне наконт адпраўкі войск у раён Харкава «найбольш энергічным людзям». Відаць, Мяснікоў быў першым сярод такіх энергічных і заслугоўваўшых даверу людзей. Гэта факт неабходна адзначыць, перш за ўсё, як сведчанне таго, што Мяснікоў са сваімі партыйнымі таварышамі ў Заходняй вобласці і на фронце праводзілі палітыку цэнтральнага савецкага ўрада, а не сваю мясцовую — як у адносінах да Украіны, так і адносна Беларусі.

У сувязі з канфузам, напаткаўшым ленінскі Саўнаркам ў Украіне, дзе давялося перайсці да сілавых метадам барацьбы з УНР, пад прыкрыццём «другой», савецкай, Украіны, ён быў вымушаны да апошняй магчымасці адцягваць пераход да такой жа канфрантацыі на беларускім геапалітычным полі. Іначай фіктыўнасць лозунга самавызначэння стала б занадта відавочнай, а прыватным вынікам такой сітуацыі было б выпадзенне з рук ленінскага Саўнаркама і ЦК балышавіцкай партыі аднаго з аргументаў, накіраваных на падпарадкаванне Устаноўчага сходу. Сталін прызнаваў у друку, што ён у тых дні як наркам па справах нацыянальнасцей атрымліваў «мноства рэзальцый і лістоў» ад украінцаў, аўтары якіх патрабавалі ад яго тлумачэння дзеянняў Савецкай Расіі адносна Украіны. На працягу снежня яму давялося неаднойчы публічна апраўдвацца ад імя ўрада, у тым ліку і на пасяджэнні УЦВК, перад абвінавачваннямі ў тым, што канфлікт узнік на грунце барацьбы украінскага народа за самавызначэнне. «Гэта няправільна, — казаў Сталін на пасяджэнні УЦВК 14 снежня. — Рада прапануе ўстанавіць у Расіі федэратыўны лад. А Савет Народных камісараў ідзе далей Рады, аж да адзялення». Трэба было б дадаць: каб толькі ўлада ў такой Украіне заставалася ў руках балышавіцкай партыі і яе малодшых партнёраў.

Улічваючы гэту палітычна нявыгадную для ленінскага ўрада сітуацыю, створаную канфліктам з УНР, ацэнім яшчэ адзін фрагмент выступлення Сталіна на пасяджэнні УЦВК (заўважым: усё яшчэ шматпартыйнага). Апраўдваючыся ад абвінавачанняў у правядзенні Саўнаркамам цэнтралісцкай палітыкі, Сталін сказаў: «Абласныя цэнтры, пабудаваныя па тыпу Савета Народных Камісараў (Сібір, Беларусь, Туркестан), звярталіся ў Савет Народных Камісараў за дырэктывамі. Савет Народных Камісараў адказаў: вы самі ўлада на мес-

цах, таму самі павінны выпрацаваць дырэктывы...». З кантэксту прамовы Сталіна вынікае, што абласныя савецкія цэнтры звярталіся да Саўнаркама за дырэктывамі, у тым ліку, па пытанні аб дапушчальнасці падзелу ўлады паміж буржуазіяй, з аднаго боку, пралетарыятам і сялянствам, з другога, як падзяліла яе, адпаведна з ацэнкай Сталіна, украінская Рада. А ў адказ ім паведамілі, што яны самі з'яўляюцца ўладай. Такімі выкрунтасамі Сталін запоўніў шэраг сваіх выступленняў па пытаннях нацыянальнай палітыкі ў канцы 1917 — пачатку 1918 г. Як іх зразумець у кантэксце беларускай палітыкі савецкага ўрада? Даволі проста. Не жадаючы пасля Ёўкраіны адкрыта выступіць у ролі душыцеля нацыянальнага самавызначэння яшчэ і ў Беларусі, калі б беларуская Рада вырашыла пайсці шляхам украінскай, ленінскі ўрад вырашыў схвацца за кулісамі. А кулісамі была быццам бы самастойная палітыка абласной савецкай улады. Мясцовым бальшавіцкім органам было даверана самім выбраць той момант, калі належала ўжыць сілу супраць нацыянальна-дзяржаўных намаганняў беларусаў.

Мы ўжо выказвалі думку пра тое, што прынцыповае рашэнне, якое развязвала рукі Саўнаркаму Заходняй вобласці і фронту для выкарыстання сілы супраць Усебеларускага з'езда, было прынятае неўзабаве пасля нарады ў Стаўцы і ў выніку гэтай нарады. Аднак прамая дырэктыва на гэты конт нам невядомая. Ці захавалася яна наогул? На заканчэнне, аднак, прывядзем тэлеграму старшыні абласнога Саўнаркама К. Ландара, у якой ён дакладваў цэнтральным уладам аб мерах, прынятых дзеля рэалізацыі пастановаў названай нарады. Тэлеграма пасылалася на два адрасы і, несумненна, патрабавала адказу Цэнтра (курсіў у публікацыі): «Стаўка. Глаўкаверх. Петраград. Урад Народных Камісараў. Украінская Рада Захфронта арыштаваная. Паведаміце [аб] далейшым напрамку спраў і аб лёсе арыштаваных. Украінскія эшалоны разбройваюцца і накіроўваюцца ў тыл. За астатнімі радамі і Доўбарам [устаноўлены] неаслабны нагляд.

Старшыня Абласнога Савета Народных Камісараў Ландар» [3, с. 10].

Адказ на прыведзены запыт нам, у прынцыпе, вядомы: ён прачытваецца ў разгоне Усебеларускага з'езда.

Што да свядаржэння аб тым, што «народ не падтрымаў» Усебеларускі з'езд, то яго прысутнасць у сучаснай гістарыяграфіі вызначаецца ўжо не толькі ідэалагічнай абмежаванасцю асобных аўтараў, інерцыяй мыслення іншых, але і ўплывам псіхалагічнага комплексу непаўнацэннасці, усё яшчэ ўласцівага шмат каму з беларусаў. Апошнія дзве прычыны, як можна заўважыць, нярэдка спалучаюцца ў падыходах аднаго і таго ж аўтара да адпаведнай праблематыкі. Такі «даследчык» убіў сабе ў галаву, што беларускі нацыянальны рух напярэдадні рэвалюцыі 1917 г. быў слабы, а беларускі народ інертны. «Мая хата з краю, мы людзі маленькія». Для такога гісторыка з'яўляецца аксіёмай, што «маленькія людзі» не маглі падтрымаць такую вялікую, рэвалюцыйную праграму, як перабудова Расіі ў федэратыўную дэмакратычную дзяржаву ў выніку руху недзяржаўных народаў. На самай жа справе інертны ён сам, і гэтым спосабам ухіляецца ад прафесійнай адказнасці за становішча ў гістарычнай навуцы. Пры большай адказнасці і свежасці мыслення, грунтоўчыся на дастатковым веданні адпаведных крыніц, прафесійны гісторык здольны прыйсці да разумення, што беларускі нацыянальны рух у гады Першай сусветнай вайны перажываў незвычайны перыяд у сваім развіцці, перыяд скачка, фарміравання

ў ім новых якасцей. Ён развіваўся ва ўмовах паскараўшага яго сусветнага цывілізацыйнага крызісу, набыўшага ў Расіі найбольш глыбокі і драматычны характар.

За некалькі год сусветнай вайны палітычнае развіццё Расіі прайшло кругагег ад адной формы аўтарытарнасці, манархічнай, да другой — плебейскі-радыкальнай, праскочыўшы праз этап адкідвання дэмакратычнага рэспубліканскага ладу. Набіраючы сілу стыхіі, расійскі крызіс вырваўся за межы палітыкі, ахапіў усе сферы грамадскага жыцця і ўключыў працэс «разб'ягання» народаў Расіі ад імперскага цэнтра. У канцы 1917 г. гэты многапланавы расійскі крызіс дасягнуў новага рубяжа ў сваім развіцці, выявіўшы варыянтнасць, альтэрнатыўнасць яго пераадолення на тэрыторыі карэннай Расіі і на яе нацыянальных ускраінах. Следам за акупаванымі Германіяй тэрыторыямі Польшчы, Прыбалтыкі па-зарасійскія мадэлі пераадолення крызісу склаліся і ў іншых нацыянальных раёнах у выглядзе практаўыхаду гэтых раёнаў са складу Расіі. Калі гаварыць аб Беларусі, то менавіта ў гэтым годзе ва ўмовах расійскага крызісу ўпершыню за многія гады гістарычны працэс накрэсліў перад беларускім народам асобны ад расійскага варыянт гістарычнага развіцця. Узнікшая сітуацыя ўжо вызначана беларускім гісторыкам як «час выбару» [5], і да гэтай слухнай ацэнкі застаецца толькі дадаць, што працэс гістарычнага выбару беларусаў набыў хвалепадобны, дыскрэtnы характар, і зацягнуўся на некалькі год. Але першы яго этап абмежаваны рубяжом 1917—1918 гг.

Разглядаючы ўплыў на беларускую супольнасць расійскага крызісу перыяду Першай сусветнай вайны, варта звярнуць увагу на заклік С. Рудовіча адыйсці ад спрошчанага погляду на гэту вайну як толькі на паскаральніцу расійкай рэвалюцыі 1917 г. Неабходна імкнуцца да асэнсавання таго, «як у разбуральным хаосе вайны і рэвалюцыі крышталізавалася стваральная ідэя нацыянальнага самасцвярджэння беларускага народа» [6, с. 78]. Працягваючы гэту думку, асмелімся сцвярджаць, што вайна для беларускага народа хоць і была трагедыяй, але трагедыяй аптымістычнай. У ходзе яе ўзнікла не толькі неабходнасць, але і прынцыповая ажыццявімасць для беларускага народа гістарычнага рыўка ад стану «рэчы ў сабе» да стану гаспадара свайго краю і свайго лёсу ў ім. Менавіта дзеля таго, перш за ўсё, каб зразумець неабходнасць і адначасова прынцыповую магчымасць такога рыўка, беларускім гісторыкам неабходна з максімальнай паўнатай прасачыць уздзеянне на Беларусь расійскага крызісу 1914—1918 і некалькіх наступных гадоў як сістэмнага складанага фактару фарміравання новых якасцей беларускага народа, уключаючы і яго здольнасць да ўласнай дзяржаватворчасці. А прасачыць з максімальнай паўнатай азначае ўлічыць усе істотныя кампаненты гэтага глыбокага крызісу, разам з яго маральным складнікам, што з рознай сілай выяўляўся ва ўсіх слаях расійскага грамадства і разам з іншымі кампанентамі стымуляваў дынамічны, хоць і не прамалінейны, дэфармаваны іншымі фактарамі, працэс самавызначэння беларускага народа, уключаўшы і варыянт яго аддзялення ад расійскай дзяржавы.

Сфармуляваўшы гэтыя пастулаты, вернемся да пытання аб падтрымцы (ці непадтрымцы?) беларускім народам (*nota bene!*) Усебеларускага з'езда. Ён, як вядома, пачаўся 5 снежня, хоць афіцыйнае яго адкрыццё адбылося 7 снежня, калі з'ехаліся 500 дэлегатаў з вырашальным голасам і 200 — з дарадчым. Усяго ж да 17 снежня мандатная камісія выдала 1872 мандаты, з якіх

1167 — дэлегатам з вырашальным голасам і 705 — з дарадчым. Гэтыя лічбы абаліраюцца на сведчанні кіруючых асоб з'езда, у прыватнасці, старшыні мандатнай камісіі П. Крачэўскага, і таму набылі шырокае прызнанне гісторыкаў. Разам з тым, самое параўнанне прадстаўленых лічбаў дазваляе зразумець, што колькасны склад дэлегатаў з'езда на працягу яго працы не быў стабільным. Акрамя аб'ектыўных прычын недастатковай яўкі на з'езд у першыя яго дні, выкліканых разрухай у краі, на гэта паўплывалі і амбіцыі кіраўніцтва БАК, якое заклікала беларускія арганізацыі на 5 снежня ў Мінск не выезджаць, а з'явіцца толькі 15 снежня. Аб'ектыўна гэта была дэзарганізатарская пазіцыя. Аднак ні аб'ектыўныя, ні суб'ектыўныя прычыны не здолелі істотна знізіць прадстаўнічасць гэтага агульнабеларускага форуму.

Гэта ацэнка будзе тым больш пераканаўчай, калі мы заўважым, што восенню 1917 г. рознага роду выбары і з'езды ішлі адзін за другім, а то і супадаючы ў часе. Адбывалася пакутлівае пераўтварэнне мас людзей з аб'екта палітыкі ў яе суб'ект. У гэтым патоку палітызацыі насельніцтва ішло выдзяленне і пашырэнне беларускай нацыянальнай плыні. Параўнанне колькасных параметраў Усебеларускага з'езда з такімі ж параметрамі іншых з'ездаў, што ўтваралі гэты паток, дасць нам лепшае ўсведамленне працэсу фарміравання ў ім гэтай плыні. Мэтазгодна ўзяць для параўнання тры тры з'езды, якія мінскія бальшавікі правялі з мэтай легалізацыі сваёй улады ў краі і адначасова дзеля ўмацавання ўладных пазіцый напярэдадні выбараў. Устаноўчы сход. Першы з гэтых з'ездаў — 3-ці з'езд сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губерняў — праходзіў 18—20 лістапада. Адпаведна з паведамленнем газеты «Звезда», адна з пастановаў з'езда зафіксавала лічбу ў 335 яго ўдзельнікаў. 20—25 лістапада прайшоў 2 з'езд армій Заходняга фронту, які быў больш прадстаўнічым, што і зразумела, паколькі менавіта салдаты фронту былі галоўнай апорай бальшавікоў у краі. У дзень яго адкрыцця на з'ездзе прысутнічала 450—500 чалавек, у наступныя дні, калі меркаваць па справаздачы той жа «Звезды», колькасць яго ўдзельнікаў вагалася ад 310 да 633 чалавек. Відавочна, салдаты-дэпутаты аказаліся не надта дысцыплінаванымі. Але найбольшы клопат мінскія бальшавікі мелі са з'ездам саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў Заходняй вобласці. «Звезда» не здолела назваць колькасць яго ўдзельнікаў, былі пералічаныя толькі прадстаўленыя на з'ездзе саветы, якіх аказалася 16. Гэта была прыкладна трэцяя частка ўсіх існаваўшых у Беларусі на момант бальшавіцкага перавароту саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў разам з агульнымі саветамі рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў. Бальшавікам на з'ездзе быццам бы належала дзве трэці месцаў, астатнія — левым эсэрам. Выходзіць, што Усебеларускі з'езд у першыя дні сваёй працы па колькасных паказчыках пераўзыходзіў скліканы бальшавікамі сялянскі з'езд і быў блізка да франтавога з'езда, а ў апошнія дні працы пераўзыходзіў усе тры гэтыя з'езды. Што датычыць тэрытарыяльнага і сацыяльнага прадстаўніцтва, то з'езд меў поўнае права назваць сябе ўсебеларускім, бо прадстаўляў усе рэгіёны Беларусі, у тым ліку дзякуючы ўдзелу бежанцаў — і акупаваную заходнюю частку краю, а таксама і ўсе яго сацыяльныя слаі. У адрозненне ад асобных сучасных аўтараў, мінскія бальшавікі, якія не толькі назіралі за з'ездам, але і былі прадстаўлены на ім, ведалі аб яго прадстаўнічым і народным характары і адзначалі ў сваім друку, што «ў працы беларускага з'езда запрошаны прыняць удзел усе партыі

і прадстаўніцтвы ў Беларусі без выключэння» і што з'езд сабраўся «шматлюдны», «настрой [на ім] узняты» [«Советская правда» 9 дек., 13 дек.].

Варта звярнуць увагу на яшчэ адну акалічнасць, звязаную з Усебеларускім з'ездам, — на той гістарычны момант, калі беларускія арганізацыі выбіралі сваіх дэлегатаў на з'езд, і на тую лозунгі, пад якімі выбары праводзіліся. Яны праходзілі літаральна назаўтра пасля выбараў ва Устаноўчы сход, з якімі масы людзей на працягу некалькіх месяцаў звязвалі свае спадзяванні на замацаванне ў законах ужо праведзеных рэвалюцыйных пераўтварэнняў, у прыватнасці перадачы зямлі зямельным камітэтам для яе раздзелу паміж сялянамі, і іншых. Здавалася б, што яшчэ можна было выбіраць? Тым не менш, многія тысячы людзей, прадстаўленыя ў сялянскіх саветах, гарадскіх і земскіх самакіраваннях, беларускіх радах у войску не палічылі лішнімі выбары на беларускі з'езд, папярэдняй праграма якога была намечана ў звароце да гэтых арганізацый Вялікай Беларускай Рады ад 18 лістапада 1917 г. «З'езд гэты павінен выявіць волю народа беларускага, які не можа і не жадае далей абьякава адносіцца да свайго лёсу у цяперашні небяспечны і адказны момант. З'езд павінен абмеркаваць і вызначыць усе магчымасці самаабароны шматпакутнага беларускага народа і прыняць меры для яе самаарганізацыі», — гаварылася ў звароце. Выбаршчыкі галасавалі за ўдзел у з'ездзе, на парадок дня якога прапанаваліся наступныя пытанні: «1. Міжнароднае становішча Беларусі (вайна і мір). 2. Зямельнае пытанне. 3. Будучае палітычнае ўладкаванне Беларусі. 4. Стварэнне органа краёвай улады» [2, с. 8]. Такім чынам, дэлегаты з'езда адпраўляліся ў Мінск, усведамляючы свае задачы як паўнамоцных прадстаўнікоў беларускага народа, а найбольш дасведчаных з іх глядзелі на маючы адбыцца з'езд як на Беларускі Устаноўчы сход (ці Устаноўчы сойм).

Няўстойлівасць Расіі ў барацьбе з яе імперыялістычнымі сапернікамі, крызіс расійскай дзяржаўнасці ў ходзе вайны і пачатак яе распаду па нацыянальных швах, растуцае імкненне спыніць «бязладдзе», якое ішло з Усходу, дэмаралізацыю пераўтварылі вайну ў аптымістычную трагедыю для беларускага народа. Аптымістычны яе кампанент заключаўся ў тым, што яе вынікі не толькі прымушалі шукаць паратунак на шляху аддалення ад імперыі, але і стваралі шансы поспеху на гэтым шляху. Не апошнім сярод гэтых шансаў была эвалюцыя свядомасці беларускага сялянства ў нацыянальным духу, у духу «будаўніцтва сваёй хаты», што ўпершыню ў гісторыі адкрывала перспектыву пераўтварэння беларускага руху ў масавы. У гэтай сувязі звернем увагу на тое, што адным з ініцыятараў правядзення Усебеларускага з'езда — рубажнай падзеі ў працэсе самавызначэння беларускага народа — была арганізацыя, выступаўшая ад імя беларускага сялянства — Беларускі абласны камітэт пры Усерасійскім савеце сялянскіх дэпутатаў. З'езд адбыўся пры падтрымцы, уключаўшай і фінансавую, мясцовых земскіх арганізацый і Сялянскага саюза, сяляне складалі значную частку яго ўдзельнікаў. Хоць лідарам БАК нялёгка ўдавалася ўтаймаваць свае амбіцыі, а сяляне займалі на з'ездзе найбольш памяркоўную і няўстойлівую пазіцыю, але здзіўляе не гэта. Уражвае іх масавы ўдзел у гэтым нацыянальным форуме, што яшчэ за паўгода да з'езда немагчыма было ўявіць. Заўважым у гэтай сувязі, што на скліканы Беларускім камітэтам агульнакраёвы сялянскі з'езд у красавіку 1917 г. з'явіліся толькі 52 дэлегаты, а на Мінскім губернскім, які ў тым жа

месяцы правялі бальшавікі, было прадстаўлена звыш 800 дэлегатаў ад сялян, і прайшоў ён у антыбеларускім духу*.

Разам з тым, канстатууючы эвалюцыю сялянства на нацыянальныя пазіцыі, неабходна ўсведамляць, што і ў той час, і на працягу наступных некалькіх год яна стрымлівалася істотнымі аб'ектыўнымі фактарамі. Гэта эвалюцыя ішла двума геаграфічна аддзеленымі адзін ад другога патокамі — бежанскім і мясцовым — і адчувала на сабе ўплыў незавершанай барацьбы сялян за зямлю. Павольнае злучэнне двух патокаў у адзін пачалося пасля падпісання Савецкай Расіяй і Германіяй Брэсцкага міру, калі пачалі вяртацца ў Беларусь бежанцы з Расіі. Аднак праз кароткі час пасля завяршэння Першай сусветнай вайны Беларусь была зноў падзелена, на гэты раз фронтам польска-савецкай вайны, і кожны паварот польска-савецкай барацьбы зноў абвастраў зямельнае пытанне для беларускага селяніна. Аднак выпрацаванае ім да канца 1917 г. усведамленне аб «чужаніцах», на якіх нельга спадзявацца, уладкоўваючы сваё жыццё, з таго часу моцна засела ў яго свядомасці і ўплывала на яго паводзіны.

Беларуская нацыянальная ідэя аказалася зразумелай і хутка пашыралася ў масах у апошнія месяцы 1917 г. як ідэя спынення бязладдзя, нармалізацыі жыцця соцыуму, як ідэя нацыянальнага ўратавання. Усебеларускі з'езд, абпіраючыся на масавую падтрымку, намецціў праграму рэалізацыі гэтай ідэі, але быў разгнаны. Можна папракаць арганізатараў з'езда ў нявпрытнасці, у палітычнай наіўнасці, і нават у тым, што не паспрабавалі прымусіць бальшавікоў ужо ў снежні адступіць у Магілёў ці Смаленск, як украінцы прымусілі сваіх адступіць у Харкаў. Але гэта б азначала папракаць іх у тым, што не прынялі ўжо ў той час іншую канцэпцыю нацыянальнага самавызначэння, канцэпцыю поўнага дзяржаўнага разрыву з Расіяй. Можна нават папракаць беларускіх сялян, што не пабеглі з цапамі і сякерамі ў Мінск ратаваць сваіх дэлегатаў, замест таго, каб заканчваць малацьбу і нарыхтоўваць дровы. Але пры чым тут навука?

Бібліяграфічны спіс

1. Лазько Р. Р. Супрацоўніцтва ленінскага Саўнаркама з беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі напярэдадні Ўсебеларускага з'езда 1917 г. — Беларускі гістарычны часопіс. — 2016. — № 1. — С. 3—12.
2. Лазько Р. Р. Самавызначэнне, прыпыненае гвалтам (Да пытання аб разгоне Усебеларускага з'езда 1917 года. Частка 1). — Беларускі гістарычны часопіс. — 2016. — № 3. — С. 5—12.
3. Лазько Р. Р. Самавызначэнне, прыпыненае гвалтам (Да пытання аб разгоне Усебеларускага з'езда 1917 года. Частка 2) — Беларускі гістарычны часопіс. — 2016. — № 4. — С. 3—10.
4. Лазько Рыгор. 1914—1917: аптымiстычная трагедыя Беларусі / Białoruskie zeszyty historyczne. Białystok, 2015. — № 44. — S. 153—168.
5. Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 годзе. — Мінск: Тэхналогія, 2001.
6. Рудовіч С. Беларусь у Першай сусветнай вайне і рэвалюцыі 1917 г.: актуальныя праблемы даследаванняў / Гісторыя, якой няма ў падручніках. — Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2002.

* Гл. Рудовіч С. *Час выбару...*, с. 125—127. Істотная розніца прадстаўніцтва на гэтых з'ездах толькі часткова можа быць выглумачана розніцай матэрыяльных рэсурсаў, якімі валодалі ініцыятары абодвух з'ездаў.